

MAGYAR ÉS VILÁGIRODALOM*

Szegedy-Maszák Mihály

az MTA rendes és az Academia Europaea tagja, egyetemi tanár,
ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet,
Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszék
szegedy@caesar.elte.hu

Ha valaki megkérdezi, mi az a terület, amelylyel foglalkozom, némileg zavarban vagyok. Kisdoktori értekezésemet *Virginia Woolf* műveiről, kandidátusi munkámat a tizenharmadik századi angol költészetéről, akadémiai doktori értekezésemet *Kemény Zsigmond* tevékenységéről készítettem. *Márai Sándorról* és *Ottlik Gézaról* írt kismonográfiám e két szerző életművének első áttekintését adta. Magyarul és angolul is írtam könyvet az irodalmi kánonokról, 2007-ben a festészet, a zene és az irodalom összehasonlító vizsgálatáról adtam ki könyvet, a közelmúltban pedig *Kosztolányi Dezső* életművéről készített monográfiám került az olvasók elé. Az ő öröksége óhatatlanul is arra kényszerített, hogy nemzetközi összefüggésben próbáljak mérlegelni magyar alkotásokat, hiszen több nyelven olvasott, németből, angolból, franciából, spanyolból és latinból ültetett át jelentős alkotásokat a nyelvünkre, és értekezőként rendszeresen viszonyított egymáshoz magyar és nem magyar írásműveket.

A kettős elkötelezettségű irodalmár olykor két tűz közé szorulhat. Az önelvű nemzeti irodalomtörténet hívei nemzetietlennek,

az egyetemes haladás iránt elkötelezett szerzők viszont nemzetieskedőnek tekinthetik. „Azok, akiknek számára a nemzet egyszerűen nem is létezik, túlságosan megkönnyítik a maguk dolgát. [...] De akik nem ismerik a nemzetek felettiség eszményét, ők is túlságosan egyszerű megoldást választanak.” *Robert Musil* írta ezt 1921-ben (Musil, 2000, 99., 101.). Mielőtt valaki esetleg arra gondolna, hogy ennek az osztrák szerzőnek a véleményét némi fönn tartással lehet fogadni, hiszen nem igazán szerette a magyarokat, hadd idézzem *Arany János* 1856. június 23-án Csengery Antalhoz intézett levelét: „Minél jobban tágult látkörom, minél több műremekkel ismerkedtem meg a világirodalomban: annál jobban meggyőződtem, mi hiányzik költészetünkben” (Arany, 1982, 341.). „A magyar irodalomban [...] igen nagy az olyan művek száma, melyek bármily mélyek tartalomban s magasak formában, mégis csupán nekünk tudnak szólni, s világirodalmi szerepre igényt sem tarthatnak. [...] a valóban világirodalmi értékű magyar művek száma a rendelkezésre álló és elhasznált erőkhöz képest aránylag *csekély*” (Babits, 1978, 1/ 408–409., 420.). Ezek *Babits Mihály* szavai egy olyan tanulmányból, melyet hihetőleg 1913-ban írt. Öt évvel később Kosztolányi a következőképpen érvelt: „Földünk, égaljunk, vérmérsékletünk arra rendelt ben-

* Az MTA *Ismerjük meg egymást – és egymás tudományát!* sorozatban, 2010. április 6-án fölolvastott előadás szerkesztett változata.

nünket, magyarokat, hogy elsősorban a lírában alkossunk nagyot, a többi műfajban eddig még nem termett semmi igazán maradandó, mely a külfölddel is állja a versenyt” (Kosztolányi, 1978, 2/448–449.). Noha személy szerint ezt az utóbbi véleményt nem tudom elfogadni – Kemény Zsigmondról írt könyvem, Madáchról az Egyesült Államokban megjelent tanulmányom ennek ellentmond –, legyen szabad arra emlékeztetni: a Babitscsal vitatkozó *Németh László* nemcsak a sznobokat marasztalta el, hanem azokat is, akiket parasztoknak nevezett. Ez utóbbi minősítéssel az önmagunkba bezárkózásnak olyan kemény bírálata adta, amely némileg hasonlít az amerikai költő, *Ezra Pound* 1917-ben kifejtett gondolatmenetéhez, mely szerint a parlagiság (provincialism) „az ember saját faluján, egyházközségén vagy nemzetén kívül élő emberek viselkedésmódjának, szokásainak és természetének nem ismeretét” jelenti és „a vágyat arra, hogy másokra egyformaságot kényszerítsünk” (Pound, 1973, 159.). Ismeretes, hogy Pound látóköre roppant tág volt: japán nő drámákat és Konfuciusznak tulajdonított szövegeket éppúgy fordított, mint Szophoklész, Guido Cavalcanti és magyar népdalt, értekezőként pedig méltatta Brâncuși szobrászatát, John Jenkins (1592–1678) vagy Bartók zenéjét, sőt maga is foglalkozott zeneszerzéssel (Szegedy-Maszák, 2007, 302–318).

Az önmagunkba bezárkózás egyik hátránya onnan származik, hogy hajlamosak lehetünk azt hinni, némely kérdések csakis nálunk vetődnek föl. Példaként Joyce *Ulysses* című művéből idéznék. Túlzás nélkül állítható, hogy ahogyan Pound fő műve, a *The Cantos*, úgy ez a regény a magyarságról is szól. Az amerikai költő mintegy százhusz részes költeményében Kossuth Ferenc és Bartók Béla is szerepel, Leopold Bloom nagypaja

pedig Szombathelyen született. Joyce regényében olvasható a következő párbeszéd:

„– Egy nemzet? – mondja Bloom. – Egy nemzet ugyanazok az emberek, akik ugyanazon a helyen laknak.

– Szentlélek el ne hagyj – mondja röhögve Ned. – Ha ez így van, én is nemzet vagyok, mivel ugyanazon a helyen lakom öt eszten-deje. [...]

– Vagy ha mondjuk különböző helyeken élnek, akkor is.

– Ez volna az én esetem – mondja Joe.

– Mi az ön nemzete, ha szabad érdeklődnöm? – kérdi a polgártárs.

– Írország – monda rá Bloom. – Itt születtem, Írország. [...]

– Fajhoz is tartozom – mondja Bloom –, és ezt a fajt gyűlölik és üldözik” (Joyce 1974, 412, 414.).

A vita némileg rokonítható azzal a szembenállással, amely a két világháború magyar szellemi életében döntő szerepet játszott, sőt jelenkori megosztottsággal is.

Ismeretes, hogy a világirodalom fogalmát *Goethe* vezette be a közgondolkozásba. Eckermann 1827. január 31-én kelt följegyzése szerint a következő kijelentést tette: „szeretek körülnézni idegen nemzetek háza táján, és mindenkinek azt tanácslom, hogy cselekedjék ugyanígy. A nemzeti irodalom manapság nem sokat számít, a világirodalom korszaka van most soron, és mindenkire az a feladat vár, hogy sietesse ezt a korszakot” (Eckermann, 1973, 230.). A magyar irodalmár kettős elkötelezettségét az a folyamat indokolja, melyet a *Faust* szerzője megjósolt. Egységesülés, „mondialisation”, „globalization” névvel illethető. Nemcsak a tőkés berendezkedés, de a nagyméretű elvándorlás is okozza.

Miféle választ ad szellemi életünk erre a kihívásra? Ad úgynevezett modern filológia

és a magyar irodalomtörténet-írás békésen megfér egymás mellett anélkül, hogy számottevő hatással volnának egymásra. Nem hiszem, hogy hosszabb távon ajánlatos volna fönn tartani ezt a helyzetet. „Sok irodalomtörténész elfogadja, hogy a humán tudományoknak nemzeti nyelvek s irodalmak szerinti hagyományos szerveződése fölött eljárt az idő” (Apter, 2008, 581.). Ezekkel a szavakkal kezdődik egy amerikai egyetemi tanár 2008-as tanulmánya. Meggyőződésem, hogy széles körben elterjedt e szemlélet. Példaként megemlíthető, hogy „Svédországban nincs tanszéke a svéd irodalomnak” (Petersson, 2008, 464.). Annyiban kényelmes a 19. században létrehozott felosztás, hogy nemzeti irodalmunk szakértőjének nem kell okvetlenül tudomást vennie a nemzetközi tudományosságról, amelyben egyébként nehéz eligazodni. A kulturális termékek nemzetközi elterjedése a világháló korában mintegy zárójelbe teszi az országhatárokat. Ellenvetésként legföljebb azt lehet fölhozni, hogy az olyan tudós, aki mégis próbálkozik azzal, hogy külföldi szakmunkák szempontjait is érvényesítse a magyar irodalom tanulmányozásában, óhatatlanul egyoldalúságra van kárhozthatva. Könnyen süketek párbeszédéhez válik hasonlóvá, ha egy németes tájékozottságú irodalmárunkat az angolszász tudomány követelményeivel szembesítik. Félreértés ne essék, nem magyar fogyatékosról van szó. Az amerikai gondolkodó *Richard Rorty* élete utolsó szakaszában eltávolodott az ún. analitikus filozófiától. Amikor az Eötvös Loránd Tudományegyetemen egy előadásában az analitikus bölseletet támadta, e felfogás néhány képviselője elhagyta a termet. Rorty ekkoriban az Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéken tanított, mert azon az egyetemen a bölseleti tanszékről kiiktatták az ún. kontinentális filozófiát.

A világirodalom „vetélkedések története” (Casanova, 2008, 31.), mely elválaszthatatlan az egységesüléstől. Goethe a világtörténelem és a világgpiac kialakulásával hozta összefüggésbe. A két világháború között *Paul Valéry* a német költő nyomán jutott arra a következtetésre, hogy „a szellemi és az anyagi közgazdaság az értékelések összeütközésében összegezheto” (Valéry, 1960, 2/1081.). Franz Kafka 1911-ben a német és a cseh irodalom példájából kiindulva, „nagy tehetségekben gazdag” és „kis irodalmak” kettősségét fogalmazta meg, azt állítván, hogy egy „kis nép” irodalma „politikai jelszavakhoz kötődik” (Kafka, 1983, 152–154.). Mintegy két évtizeddel ezelőtt a „polysystem” elmélet „nagyobb és központi” illetve „peremvidéki”, s ezért „kisebb” (Even-Zohar, 1990, 48.), másként szólva „major”, „nagyra becsült” és „minor”, „gyenge” (Toury, 1995, 278.) irodalmak, illetve kultúrák, a közelmúltban a világirodalom mibenlétét boncoló könyvek egyike „uralkodó” és „uralom alatt levő irodalmi terek” (Casanova, 2008, 129.) között tett különbséget. Magyaroként nehéz elfogadni e szembeállítás, noha el kell ismerni, hogy léteznek olyan kutatások, amelyek az irodalom megbecsültsége szempontjából döntő különbséget mutatnak az egyes országok között. Egy amerikai kutató 1987-ben nyilvánosságra hozott eredményei azt mutatják, hogy az évente megjelent és eladott könyvek, a kiadók, könyvesboltok, olvasással töltött órák, az írókról elnevezett utcák, az emlékükre forgalomba hozott bélyegek száma, a nekik nyújtott anyagi támogatás, valamint a könyveknek a sajtóban és a képernyőn való jelenléte alapján az irodalmat Franciaországban becsülték meg legjobban a 20. század második felében (Clark, 1987). Szinte bizonyosra vehető, hogy manapság már a franciák is kevesebbet olvasnak, de nem

tudok olyan kutatásról, amely azt bizonyítaná, hogy elveszítették elsőbbségüket.

Annyi bizonyos, hogy a központi és peremvidéki irodalmak megkülönböztetése összefügg a nyelvek elterjedésével, és régebbi előzményekre vezethető vissza. Az *Annales* folyóirat történészei Firenzét tartották a 16., Franciaországot a 18. század kulturális középontjának. „A tizenkilencedik század végén és a huszadik elején [...] vitathatatlanul Franciaország az irodalom és a nyugati festészet központja” – írta egyikük (Braudel, 1979, 54.). Nem szorul bizonyításra, hogy a kulturális peremvidék gondolata a magyar reformkorban is megfogalmazódott, sőt a németeknél is a 18. század végén, például II., azaz Nagy Frigyes *A német irodalomról* írt munkájában.

Magyarországon az 1970-es években, pályakezdésem idején, az összehasonlító irodalomtudomány jórészt az MTA Irodalomtörténeti (ma Irodalomtudományi) Intézetére korlátozódott, mely ekkoriban eszmei és politikai vonatkozásban szemben állt az Eötvös Loránd Tudományegyetem magyar irodalomtörténeti tanszékeivel. *Sötér István* kutatóintézeti igazgatósága idején készült az a terv, amelyet munkatársai a „békés egymás mellett élés” szellemében, 1967 augusztusában terjesztettek a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtudományi Társaság (AILC vagy ICLA) belgrádi kongresszusa elé. A következő évtizedekben *Az európai nyelvű irodalmak összehasonlító története* kötetekinek sora készült el. A szervezésben *Klaniczay Tibor*, az Indiana Egyetemen oktató *Henry H. H. Remak*, *Vajda György Mihály* és a Sorbonne tanára, *Jacques Voisine* játszott döntő szerepet. Az expresszionizmust tárgyaló, *Ulrich Weisstein* szerkesztette első kötet 1982-ben, a legutóbbi, a reneszánsz alsorozat harmadik részeként *Eva Kushner*

szerkesztette huszonhatodik 2010-ben jelent meg. Némely kötetek közel állnak az egyazon irodalmi mozgalmat különböző irányokból megközelítő tanulmánygyűjteményhez, mások – például az avantgárd kétkötetes elemzése (Weisgerber, 1984) – kifejezetten rendszerező igényű összefoglalások. Egy 1986-ban megjelent kötetben a belga szerkesztő azt állította, hogy a sorozat célja eltávolodni „a szűk nacionalizmus csapdájától, amely a tizenkilencedik században megferőtözte az európai irodalomtudomány létrejvetelét és fejlődését” (Gérard, 1986, 1/ 20–21.). Az a munka, melyből ez az idézet származik, még az Akadémiai Kiadónál jelent meg. Az ún. „détente” azóta már a múlté. Ennek természetesen csakis örülni lehet. A teljes igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy a romantikus iróniával foglalkozó, *Frederick Gaber* szerkesztette nyolcadik kötet után a sorozat átkerült az amsterdami Benjamins céghez. Az újabb köteteket hiába ajánlom az egyetemi hallgatónak, mert nincsenek meg könyvtárainkban.

Az 1980-as években az Akadémiai Kiadó állami tulajdonban volt, és nem sokat törődött a piacképességgel. Egyes fejezeteket magyar anyanyelvűek fordítottak franciára vagy angolra, és a terjesztés nem volt nagyon hatékony. Néhány nyugati bíráló kedvezőtlen volt – Étiemble hibásnak találta a szimbolizmust méltató tanulmánygyűjteményt, *François Jost* (1984) pedig azt a kötetet, amely a fölvilágosodás és a romantika közötti átmenet fokozatosságát igyekezett bizonyítani a verses költészetben (Vajda 1982). Egyik bíráló sem tudhatta, hogy a kifogásolt részletek a fordítás okozta félreértésekből származtak. Amióta a Benjamins a sorozat kiadója, nincsenek nyelvi fogyatékoságok, viszont a magyar irodalom képviselője jórészt megol-

datlan. A modernizmus 2007-ben kiadott áttekintésében (Eysteinnsson – Liska, 2007) önálló fejezetet kapott a katalán, a holland és a görög irodalom, miközben összesen tíz lap foglalkozik Közép-Kelet-Európával. A rövid fejezet címe *Közép- és kelet-európai szimbolista irodalom és vállalkozásai*, vagyis a szöveg nem ennek, hanem egy korábban megjelent kötetnek a tárgyáról szól.

Hogyan alakult a magyar irodalom sorsa a világban a legutóbbi évtizedekben? Miközben lényegesen több a lehetőség a külföldön folyó kutatásra, az intézmények alakulása nem minden szempontból segíti a fejlődést. Nemcsak a hazai intézményekre gondolok. Több évtizedes észak-amerikai tartózkodásom alatt azt tapasztalhattam, hogy az Egyesült Államok egyetemén az összehasonlító irodalomtudomány jórészt a nagy nyugati közösségek kultúrájára korlátozódik – a kisszámú kelet-európai intézet az orosz kultúra tanulmányozására kap anyagi támogatást –, az *area studies* pedig általában olyan területek örökségének elemzésével foglalkozik, amelyek politikai szempontból fontosak. A hidegháború idején még ilyenek számítottak a szovjet csapatok által megszállt országok. Azóta a hangsúly áttolódott Ázsiára.

Az összehasonlító irodalomtudomány a kultúrák hasonlóságaival és különbözőségével hivatott foglalkozni. A magyar részvételt az nehezíti, hogy nincs vagy még nincs nemzetközi szaknyelv. A történeti fogalmakat néhány nagy kultúra alapján határozták meg, és korántsem nyilvánvaló, hogy lehet őket magyar jelenségekre alkalmazni. „A magyar Balsac” (sic!). Így jellemezte egy magyar költő s értekező 1900-ban Kemény Zsigmondot (Endrődi, 1900, 166.). Nemrégben rendeztek egy kiállítást *A magyar Vadak* címmel. Kérdés, e kölcsönzött minősítések mennyire világítják

meg a magyar irodalom, illetve művészet sajátosságát. Adyt általában szimbolistaaként próbáljuk mintegy eladni a nemzetközi tudományosság piacán. Mallarmé, aki a nemzetközi közmegegyezés alapján a szimbolizmus legjelentősebb költője volt, a művészetet emelte a halott Isten helyére, és a politikától mentes költészet eszményét valósította meg. Ady köztudottan politikailag elkötelezett költő volt, és istenes verseket is írt.

Az egységes nemzetközi szaknyelv hiánya mellett a magyar intézményes keretek is akadályozzák az összehasonlító vizsgáldást. Romanistáink többsége ritkán vagy egyáltalán nem vállalkozik magyar művek értelmezésére, és a magyar irodalom történetzei általában nem törekednek idegen nyelvű szövegek mérlegelésére. Egykor *Eckhardt Sándor* egyszerre volt Balassi költészetének és a francia fölvilágosodásnak a szakértője, *Gyergyai Albert* nemcsak Proustról, de Bérczy Károlyról, Ambrus Zoltánról, Kosztolányiról és Kassákról is értekezett, *Halász Előd* Nietzschének Adyra tett hatásáról adott ki könyvet. Ma napság ritka az ilyen kétirányúság.

Egyáltalán nem tölt el meglepődöttséggel, hogy egyre inkább úgy látszik, a világirodalom kialakulása elválaszthatatlan az angol nyelvtől. *Harold Bloom* (1994) csak jó angol fordítás alapján vett föl műveket a nyugati kánonról 1994-ben kiadott könyvébe. Már latin-amerikai, sőt kínai szövegekben is kimutatták az angol mondat szerkesztés nyomát. Világméretű kulturális piacról szokás beszélni. Kevesen emelnek szót más nyelvek érdekében. 2008-ban ausztráliai irodalmár hangoztatta, hogy a jelenkorra „szükségessé vált második nyelv ismerete” (Veit, 2008, 430.). Ha angol nyelvű ország tudósa sürgeti ezt, föltehető a kérdés, vajon nem még inkább elengedhetetlen-e ilyen követelmény magyar kutatóknál.

Megkockáztatom a föltevést, hogy az irodalomértésnek minden szinten akadálya, hogy oktatási és kutatási intézményeinkre a világirodalom – magyar irodalom kettősség nyomja rá bélyegét.

Az összehasonlító irodalomtudomány már évtizedekkel ezelőtt is magában foglalta irodalom és nem irodalom együttes vizsgálatát. A *cultural studies* ezt még inkább hangsúlyozza. Részben az Európa-központúság ellensúlyozására szolgál, részint az irodalom öntörvényűségét teszi kérdésessé, s ennyiben ellenhatás a huszadik század szöveg- és szerkezetelemző irányzataihoz képest. Az elmúlt években több olyan nemzetközi kutatásban is volt alkalmam részt venni, mely szó és zene, illetve szó és kép kölcsönhatására irányult. 2005 őszén a Pécsi Tudományegyetemen *Az értelmezés történetisége* címmel tartottam előadásokat, melyekben festmények, írói és zenei alkotások hatástörténetét próbáltam elemezni. 2007-ben *Az európai nyelvű irodalmak összehasonlító története* című, már említett vállalkozásnak egyik kötetében a társművészeti alkotások jelenlétét vizsgáltam a romantikus elbeszélő prózában. 2009 szeptemberében az Eötvös Loránd Tudományegyetem Művészettörténeti Intézete által *Text and Image in the 19th–20th Century Art of Central Europe* címmel rendezett nemzetközi ülészak bevezető előadásában kép és szöveg viszonyának lehetséges módjait körvonalaztam. Mivel ezúttal nem kísérletezem zenei szemléltetéssel, csakis e legutóbbi kérdéskörből emelnék ki két példát. Petőfi *Vándorélet* című, 1844-ben írt költeménye „Barabás rajzához” készült, pontosabban egy olyan metszethez, amely e festő *Egy utazó cigány család Erdélyben* című, 1843-ban készült festménye alapján készült. A vers tehát képleírás (ekphrasis), vagyis a szöveg a megjelenítést értelmezi. *Bukta Imre* 1992-

ben készült installációja, a *Mi tengerin hajó-zunk*, egészen másféle kölcsönhatást szemléltet: a cím szójátékot foglal magában s egyúttal egy szállóigére utal. Úgy is fogalmazhatok: e mű némileg olyan értelmezést igényel, amelynek az a művelet is része lehet, amelyet fordításnak szokás nevezni.

A fordítás a világirodalom létezési módjának alapfeltétele és az összehasonlító vizsgálódások egyik fontos területe. A már említett „polysystem”-elmélet legismertebb képviselője, Itamar Even-Zohar – aki magyar tudóssal is érintkezésbe került – azt sugallta, hogy főként a peremvidéki irodalmaknak van szükségük más nyelvekből készült fordításokra. Nem szeretném elhallgatni, hogy e felfogás emlékeztethet arra, hogy az összehasonlítás veszéllyel is járhat, amennyiben az átfogó (enciklopédikus) igény az összehasonlítás tárgyait egyneműnek tünteti föl – Mallarmé is szimbolista és Ady is –, vagy némely kultúrákat alacsonyabb rendűnek minősít. *Széchenyi István* gróf hatalmas, önellentmondásoktól nem mentes, de lenyűgözően sokoldalú életművében lehet olyan megállapításokat találni, amelyek a kultúrák sokféleségét és egyenrangúságát sugallják. Hasonló szemléletet a huszadik században Kosztolányi fejtett ki – *Lenni vagy nem lenni* című 1930-ban írt okfejtésében, jellemző módon éppen nagy elődjének egyik naplóföljegyzéséből kiindulva.

Nem vitás, hogy a *Nyugat* című folyóirat egyes szerzői, így Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád költői fordításaikkal részint a világirodalomhoz fűződő kapcsolatot akarták erősíteni, részben pedig pallérozni akarták a magyar nyelvet – akár korábban Kazinczy. Tudtommal az Egyesült Királyságban az újonnan kiadott regényeknek mintegy három százalékat teszik ki az idegen nyelvből fordított művek. Magyarország az ez arány nyilván-

valóan egészen más. A fordításnak nálunk hatalmas öröksége van. Ezt az általános igazságot két megjegyzéssel lehet kiegészíteni, sőt árnyalni. Az egyik e hagyatéék egyenetlensége. A hasonló méretű nyelvterületekkel való összevetés azt sugallja: némely szerzőket másokhoz képest többet, másokat viszont kevesebbet fordítottak nálunk. A ritkábban fordított szerzők egy részének nemzetközi megbecsültsége jelentős. A londoni Continuum Kiadónak brit és ír szerzők európai fogadtatását föltáró, 2002-ben indított sorozatára hivatkozhatom. A *Henry James* tevékenységének visszhangját föltáró, 2006-ban megjelent kötet (Duperray, 2006) adatai azt bizonyítják, hogy e szerzőtől Romániában sokkal többet fordítottak. Olyan elbeszélőről van szó, kinek regényei döntően átalakították a műfajt, ezért nem képtelenség azt állítani: a fordítások hiánya a magyar irodalom hiánya.

A másik lehetséges észrevétel általánosabb. Nincs magyar fordítástörténet. *Rába György* *A szép hűtlenek* című, 1969-ben kiadott úttörő könyve Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád versfordításaival foglalkozott, s azóta talán csak *Józan Ildikó Mű, fordítás, történet* címmel 2009-ben megjelent könyve járult döntően hozzá a magyar műfordítások mérlegeléséhez, de prózai művekkel az ő munkája sem foglalkozott, holott ezek alkotják a magyar fordítások túlnyomó többségét. Nagyon kevés tanulmány vállalkozik arra, hogy megvizsgálja fordításaink minőségét. Ritka kivételnek tekinthető a *Kappanyos András* kezdeményezte, 2010. január 20-án a Magyar Tudományos Akadémián az *Ulysses* című regénnyel foglalkozó ülészak, melynek előadói fölhívták a figyelmet e kiemelkedően jelentős mű *Gáspár Endre*, illetve *Szentkuthy Miklós* készítette változatának fogyatékoságaira. Egyetemeinken tanítjuk azt a vitát, amely *Roman Jakobson* és

Michael Riffaterre között az 1960-as években folyt Baudelaire *Les chats* (*A macskák*) című szonettjéről, noha elemzéseikhez nem használható *Szabó Lőrinc* fordítása, melyből teljesen hiányzik a vers egyik legfontosabb összetevője: a „silence” (csönd) és „science” (tudomány) szó közötti kapcsolat, melyet a magyar költő föltehetően nem vett észre.

A tévedés elkerülése végett hangsúlyoznom kell, nem egyszerűen arról van szó, hogy a magyar változatok között sok a szabadnak nevezhető átköltés. Egy fordítás hűségéről azért nehéz beszélni, mert a fordítónak óhatatlanul is választania kell, hogy egy szöveg sok-sok összetevője közül mit próbál átmeníteni. Nagyon durva egyszerűsítéssel, a fordító vagy a jelentettet, vagy a jelentő hang-, illetve betűalakot igyekszik megőrizni. Baudelaire említett költeménye szonett, melyben döntő szerepet játszanak a hangalak ismétlődései, illetve hasonlóságai. Ilyen a 'silence' és a 'science' kapcsolata, amelynek természetes jelentéstani súlya van: a tudomány csöndes elmélkedést igényel, s ennek jelképei a macskák. Regényekben is található hasonló jelenés. Az *Édes Anna* központi jelenete 'rémület' ről, azaz a címszereplő által elkövetett gyilkosságról szól, és a fejezetnek a 'mért' a másik kulcsszava. *Georges Szirtes* költő 1991-ben megjelent angol fordításában ez a kapcsolat nem érzékelhető, s így a regény lényege sikkad el, nem válik világossá, hogy nincs válasz arra, mi volt a gyilkos tett oka.

A forrásszöveg vagy a célszöveg felől közelítendő meg a fordítás? A hűség a cél vagy a honosítás? Ismét nagyon durva egyszerűsítéssel fogalmazva, Babits az előbbire, Kosztolányi az utóbbira törekedett. Az eredmény természetesen nem okvetlenül felel meg a szándéknak. Meg lehet kérdezni, vajon nem játszik-e szerepet a fordításban a nyelvtudás.

A fordító hűnek vélheti a munkáját, de az okvetlenül nem az. Más kérdés, ha valaki a célszöveget tartja elsődlegesnek. „Alkotásnak látom a műfordítást, nem másolásnak. [...] Műfordításaim nem úgy viszonylanak az eredetihez, mint a festmény a festmény másolatához, inkább úgy, mint a festmény ahhoz a tárgyhoz, melyet ábrázol” – hangoztatta Kosztolányi a *Modern költők* 1913-ban megjelent első kiadásához írt előszavában (Kosztolányi, 1988, 2/531.). Nemzetközi viszonylatban is eredetiségre vall, hogy prózai szövegeknél is ez az eszmény vezette. Amidőn Charles Lutwidge Dodgson Lewis Caroll álnéven közölt *Alice in Wonderland* című könyvét fordította, kiiktatta a brit kultúrára vonatkozó utalásokat, például a következő mondatban: „Egyszer – emlékezett – pofon is ütötte önmagát, mert csalt, amikor önmagával huszonegyest játszott” (Carroll, 1936, 12.). *Szobotka Tibor* utóbb átigazította ezt a mondatot, vagyis a „krokett” című játék nevéhez folyamodott, és lábjegyzetben közölte, hogy e szó „angol labdajáték”-ot jelöl (Carroll, 1974, 12.). Kosztolányi nyilván nem gondolt arra, hogy gyerekeknek szánt könyvben lapalji jegyzetre van szükség. A célszöveghez általában valamilyen szerep és vélhető közönség társítható. Ha Kosztolányi színművet fordított, fontosnak tartotta, hogy beszélhető szöveget adjon a színészek kezébe, és gyerekkönyv esetében is alkalmazkodott a föltételezett olvasóhoz. Az átírt változatban több mozzanat is található, mely elidegenítheti az angolul nem tudó gyereket. Az ötödik fejezetben Hernyó arra kéri a címszereplőt, szavalja el a *You are old, Father William* kezdetű verset. Ez az *Old Man's Comforts, and How He Gained Them* című, Robert Southey (1774–1843) által írt költemény Magyarországon sosem volt szélesebb körben ismert. Egy kiferdítést csakis

akkor érzékelhet mulatságosnak az olvasó, ha ismeri a gúnyolódás tárgyát. Ez a meggyőződés vezette Kosztolányit, amikor a *Családi kör* című költemény torzképét iktatta a saját fordításába:

*Este van, este van, ki-ki nyugalomba,
Rettenve sikolt fel az eperfa lombja.
A legkisebb fiú nekimegy a falmak,
Homlokát letörli, azután elhallgat.
Ballag a cica is, leteszi a könyvet,
Meg-megáll, körülnéz, elébb, elébb görnyed.
Egy-egy szárnyat-combot nyújt a kicsinyeknek,
Természete ez már a magyar embernek.*

A kultúrák között nem könnyű közvetíteni. A fordítás súlyos kockázattal jár. Mégis szükség van rá. A magyar irodalom viszonylagos ismeretlenségéért a fordítások minőségén kívül a magyar irodalomtörténet-írás a felelős, mert nem eléggé vesz tudomást arról, miként fogadják a magyar alkotásokat külföldön. Nemcsak olyan általánosan megbecsült alkotásokra lehet gondolni, mint a *Pacsirta*, melyet a *The New York Review of Books* 2010. április 8-án „megrázó, tökéletes” alkotásként ünnepelet. „Remekmű bármely nyelven.” 2007-ben közölt ilyen címmel méltatást Michael Henderson londoni szerző. „Idő köszönteni Erdély Tolsztoját”. A *The Daily Telegraph* 2010. január 11-én megjelent számában olvasható Charles Moore méltatása ilyen címmel. Amikor 1993-ban tanulmányt közöltem Bánffy Miklós műveiről az *Irodalomtörténet*-ben, némelyek furcsállották, hogy olyan alkotásokkal foglalkoztam, amelyekre alig irányult figyelem az elmúlt évtizedekben. Akkor is egyetlennek véltem az *Erdélyi történet* című trilógiát, és ma is látok giccses elemeket benne, de erényeket is vélek fölfedezni Bánffy könyveiben. Károlyi Mihályról vagy a román-magyar viszonyról szinte senki nem adott olyan éleslátó elemzést, mint ő. Angliai és

franciaországi sikere a fordítás minőségével is magyarázható.

Némelyekkel nem azért nem tudok egygyékényen áruolni, mert magyarkodnak, hanem, mert sok magyar értékről nem vesznek tudomást. 1989-ben Kemény Zsigmondról írt könyvemben szóvá tettem, hogy e szerző műveinek nincs hiteles szövegű 20. századi kiadása. Azóta sem változott a helyzet. Létezik folyóirat, amely Széchenyi István egyik művének a címét kölcsönözte, de e szerző munkáinak kritikai kiadása a második világhábo-

rú óta nem folytatódott. Ezek a példák arról tanúskodnak, hogy nemzeti múltunk ápolása terén is vannak föladatok, tehát a magyar irodalom külföldi elismertetése korántsem lehet kizárólagos cél. Az egységesülés azonban arra figyelmeztet: a magyar tudósok mindkét irányban kezdeményezni kell.

Kulcsszavak: *központ és peremvidék, a kultúra világméretű egységesülése, világháló, nemzeti és összehasonlító irodalomtudomány, a művészetek összehasonlító vizsgálata, fordítás*

IRODALOM

- Apter, E. (2008): Untranslatables: A World System. *New Literary History*, 39, 581–598.
- Arany János (1982): *Leveleskönyve*. Vál., szerk., a bevezetőt és a mutatókat készítette Sáfrán Györgyi. Gondolat, Budapest
- Babits Mihály (1978): *Esszék, tanulmányok*. Összegyűjtötte, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta Belia György. Szépirodalmi, Budapest
- Bloom, H. (1994): *The Western Canon: The Books and School of the Ages*. Harcourt, Brace & Co., New York–San Diego–London
- Braudel, F. (1979): *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, t. 3, Le Temps du Monde*. Armand Colin, Paris
- Carroll, L. [1936]: *Évike Csodaországban*. Ford. Kosztolányi Dezső. Ill.: Fáy Dezső. Gergely R., Bp.
- Carroll, L. (1974): *Alice Csodaországban*. Ford. Kosztolányi Dezső. A fordítást az eredetivel egybevetve átdolgozta Szobotka Tibor. Szecsókó Tamás rajzaival. 3. kiadás. Móra, Budapest
- Casanova, P. (2008): *La République mondiale des Lettres*. Préface inédite, édition revue et corrigée. Seuil, Paris.
- Clark, P. P. (1987): *Literary France: The Making of a Culture*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles.
- Duperray, A. (ed.) (2006): *The Reception of Henry James in Europe*. Continuum, London
- Eckermann, J. P. (1973): *Beszélgetések Goethével*. Ford. Györfly Miklós. Magyar Helikon, Budapest
- Endrődi S. (1900): *Századunk irodalma képekben*. Athenaeum, Budapest
- Even-Zohar, I. (1990): *Polysystem Studies*. Poetics Today, 11, 1.
- Eysteinson, A. – Liska, V. (eds.) (2007): *Modernism*. John Benjamins, Amsterdam.
- Gérard, A. S. (ed.) (1986): *European-Language Writing in Sub-Saharan Africa*. Akadémiai, Budapest
- Jost, F. (1984): Qui a tué Catulle? Réflexions sur un livre. *Comparative Literature Studies*, 21, 1, 52–75.
- Joyce, J. (1974): *Ulysses*. Ford. Szentkuthy Miklós. Európa, Budapest
- Kafka, F. (1983): *Tagebücher 1910–1923*. Herausgegeben von Max Brod. Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main
- Kosztolányi Dezső (1978): *Színházi esték*. A kötet anyagát összegyűjtötte, a szöveget gondozta, és a jegyzeteket írta Réz Pál. Szépirodalmi, Budapest
- Kosztolányi Dezső (1988): *Modern költők*. Összegyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Réz Pál. Szépirodalmi, Budapest
- Musil, R. (2000): *Esszék*. Kalligram, Pozsony
- Peterson, A. (2008): Transcultural Literary History: Beyond Constricting Notions of World Literature. *New Literary History*, 39, 463–479.
- Pound, E. (1973): *Selected Prose 1909–1965*. Ed., with an Introduction by William Cookson. Faber and Faber, London
- Szegedy-Maszák Mihály (2007): *Szó, kép, zene – A művészetek összehasonlító vizsgálata*. Kalligram, Pozsony
- Toury, G. (1995): *Descriptive Translation Studies and Beyond*. John Benjamins, Amsterdam
- Vajda György Mihály (dir.) (1982): *Le tournant du siècle des lumières 1760–1820: Les genres en vers des lumières au romantisme*. Akadémiai, Budapest
- Valéry, P. (1960): *Œuvres*. Édition établie et annotée par Jean Hytier, Paris, Gallimard
- Véit, W. F. (2008): Globalization and Literary History, or Rethinking Comparative Literary History – Globally. *New Literary History*, 39, 415–435.
- Weisgerber, J. (dir.) (1984): *Les avant-gardes littéraires au XXe siècle*. Akadémiai, Budapest